

Р.П. Чорній

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

СПРИЙНЯТТЯ ТВОРЧОСТІ В. С. МОЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Говорячи про українську літературу, не важко пригадати письменника, який би задекларував, що В. С. Моем мав виражальний вплив на його творчість. Але навіть попри відсутність прямих вказівок українських авторів на ім'я Моема, це не означає ані того, що художня практика англійського прозаїка була невідомою в Україні, ані того, що твори Моема не позначилися на творчості українських митців слова. “Вплив – це передусім освоєння досвіду інших літератур, потужний імпульс збагачення й поступу літератури реципієнта” [8, 35]. Отож, такий потужний письменник, як Вільям Сомерсет Моем, якого так активно перекладали російською й частково українською мовами, не міг не вплинути на українських письменників, чи признавалися вони в тому, а чи ні. Мета нашої статті – проаналізувати особливості рецепції творчості В. С. Моема в українській літературі ХХ століття. Досліджуючи сприйняття творчості Моема в українській літературі, ми спиралися на теоретичні постулати, розроблені в працях Д. Дюришина, Р. Гром'яка, Р. Інгардена, В. Ізера, В. Коптілова, Д. Наливайка, М. Фуко.

“Вплив” одного літературного явища на іншу національну культуру підводить нас до проблеми міжлітературної рецепції, в основі якої лежать, в першу чергу, типологічні збіги. Д. Дюришин зазначав: “Зазвичай типологічні збіги все ж віддалено опосередковані контактом. Його не важко простежити, якщо посередником є конкретний письменник чи літературний твір. Якщо ж ціле коло літературних та позалітературних явищ, яке іноді виходить поза рамки (межі) двох літератур і зачіпає суспільні та літературні процеси кількох народів, то сліди контактів можуть загубитися і подібність зараховується у типологічну сферу” [5, 53].

Прикладом такого непрямого, опосередкованого збігу на рівні синхронного зіставлення може бути співвідношення творчих здобутків В. С. Моема (1874 – 1965) з художнім досвідом В. Підмогильного (1901 – 1937). Звернення до імені українського письменника було “спровоковано” самою творчою практикою В. Підмогильного. Він автор романів “Місто”, “Невелика драма”, кількох збірок оповідань, перекладів українською зарубіжної класики (Мопассана, Бальзака, Флобера, Дідро, Гельвеція, Франса, Шекспіра, Вайльда). Вся його літературна діяльність була підпорядкована єдиній меті – розширити обрії українського культурного досвіду, наповнити її новим змістом і привабити читачів. В. Підмогильний був членом “попутницької” організації “Ланка”, київської гілки літературного об'єднання “ВАПЛІТЕ”, основу якого склали

М. Йогансен, М. Куліш, М. Хвильовий. Вільно володіючи англійською, німецькою та французькою мовами, В. Підмогильний у 1929 р. очолює відділ іноземної літератури у Харківському видавництві “Рух”. Це було саме те видавництво, яке у 1927 р. опублікувало твір зарубіжного автора Моема в перекладі М. Йогансена. До того ж, у цей час із гучним успіхом йшла вистава “Седі” Моема на столичній харківській сцені.

На наш погляд, В. Підмогильний не міг не знати про творчість англійського письменника, його сучасника. Очевидним є і схожість творчих характерів цих двох письменників. За світовідчуттям як Моем, так і Підмогильний були письменниками-реалістами. Вони сприймали довколишній світ таким, яким він був – складним, суперечливим. Об’єктивність – найхарактерніша риса їх творчості. І Моем, і Підмогильний були здатні на глибокі почуття й уміли сприймати чужі страждання, хоча ніколи відкрито не говорили про це. Як англійський, так і український письменники цікавилися суттю людини як такої, людини реальної з її складним внутрішнім світом, що поєднує в собі усі гарні й погані риси. Об’єктивне зображення поєднує в собі дві особливості – видиму (те, що лежить на самій поверхні твору) і невидиму (яку можна прочитати між рядків і яку не кожному читачеві дано осягнути). Моем був всесвітньо відомим майстром прихованого змісту. Хоча в його творах на передній план завжди виходили пересічні особистості, та на задньому виднілася складність непростой людини. Моем був письменником, який викривав ницу суспільства. Так само і Валер’ян Підмогильний писав, здавалося б, про звичайні речі, які відбувалися в житті більшості людей того часу. Та в дійсності, він був пророком, чий бунтарський дух становив загрозу для правлячої верхівки суспільства. Адже письменник приховано висміював обмеженість політичної ідеології, що становила загрозу суспільству.

Обидва митці формувалися під впливом французької класичної літератури, яку ще в юності читали в оригіналі. Однак, відходячи від класики, як Моем, так і Підмогильний все ж зуміли залишитися собою: мудрими, талановитими, здатними на широке узагальнення. Людина і суспільство – одна із провідних тем у творчості обох письменників. Вони зуміли відчутти й передати в героях своїх творів трагізм сумніву, заперечення, самотності й приреченості. Відмінність полягає в тому, що герої Моема намагаються порвати зі звичними умовами існування, а драматизм героїв Підмогильного полягає в несприйнятті революційних змін. Конфлікт героя з суспільством завершується смертю героя, що часто неспроможний знайти своє місце в новому житті: “Шеппі”, “Годувальник”, “Безвихідь”, “Плесо” – у Моема; “Сонце сходить”, “Історія пані Ївги” – у Підмогильного.

Схожість виявляється й в особливостях художнього стилю, в ідейному змісті творів, у своєрідності змалювання характерів, де немає позитивних і негативних героїв.

Творчий процес як “промисел” викликав обурення у творчості обох письменників. Образи кар’єриста – пристосуванця присутні в книгах обох письменників. Найближчим до могомівського “дільця” в мистецтві Кенона Спрета з “The Bishop’s Apron” (1906) – ділка, в якого навіть любов базується на вигоді, став Степан Радченко з “Міста” Підмогильного.

Отож, якщо Підмогильний відкрито не заявляв про знайомство з творчістю Моема, то це ще зовсім не означало того, що він не був з нею знайомий.

Майстерність Моема виявляється і в умінні влучно та лаконічно висловлюватись. Недаремно Моем є одним із авторів, якого цитують найчастіше. Ось чому лапідарні вислови з його творів стають афористичними, адже в них викристалізовується авторський досвід. За словами Моема, говорити правду може будь-хто, але мало хто вміє створювати афоризми.

Традиція афористичного письма була започаткована ще в стародавньому Єгипті. Та свого розквіту вона набула у французькій літературі, а саме у творчості Франсуа де Ларошфуко, Блеза Паскаля, Жана де Лабрюєра, Шамфора та ін. Взагалі, у світовій літературі це дуже поширена практика. Наприклад, у російській літературі такий слід залишив В. Солоухін, автор книги “Камешки на ладони”. А з українських письменників дуже мріяв видати свої афоризми Микола Годованець. Отож, за словами сучасного критика, письменника Євгена Барана, потрібний був час, аби наприкінці ХХ століття В. Брюгген нагадав про існування цього жанру, доводячи, що українці можуть творити в ньому.

“По-моєму, я живу по Моєму”, – цей афоризм належить широко знаному критику, есеїсту, письменнику, перекладачу Володимиру Брюггену, який відомий нам ще як майстер “калейдоскопічної мініатюри”.

Письменники, які мислять афористично або якимось певними сентенціями, як правило, мають схильність і бажання видати це потім окремою книгою.

Володимиру Брюггену це вдалося. Сучасний тернопільський письменник Петро Сорока дає влучну назву для передмови до книги В. Брюггена “Блокноти”, що вийшла в 2001 р. у тернопільському видавництві “Джура” – “Народжений для однієї книги”. “Блокноти” Брюггена – це книга його життя.

Хоча у своїй книзі Брюгген і не робить прямих посилань на Моема, однак ряд суджень, що лежать в основі його поетики, перегукуються з поглядами англійського прозаїка. Як і Моем, Брюгген наголошує на ясності, простоті, милозвучності слова: “Милее всего ясность. Она и обходится дороже всего” [2, 300]. “Литературное слово не должно быть избыточным и напыщенным” [2, 255], – стверджує український письменник. Моема також завжди дратували письменники, яких можна було зрозуміти ціною великих зусиль [10, 33]. Чи не найгіршим для Моема-письменника було писати незрозуміло. Особливу увагу англійський прозаїк надавав стилю художньої прози, який, на його думку,

повинен нагадувати вбрання зі смаком одягнутої людини, вбрання, якого просто не помічаєш [11, xi], а все написано “повинно видаватися щасливою випадковістю” [10, 57]. В. Брюгген підтримує англійського прозаїка, додаючи: “Язык в художественном произведении должен быть прозрачен и неошутим, он призван открывать суть сказанного, а не маскировать ее. Можно уподобить его тюлевой завесе перед сценой, сквозь которую мы напряженно всматриваемся в лица и действие. Во многих же сочинениях нам предлагают любоваться глухим и цветастым занавесом” [2, 101].

Сучасні дослідники переконують, що мистецтво породжує яскраву насолоду, яка є її найважливішою суспільною функцією [4, 33-34]. Можна провести ще одну паралель між двома письменниками, особливо коли мова йде про призначення мистецтва слова. Теза, на яку Моем неодноразово акцентував у своїх роздумах, спиралася на ідею про “задоволення, насолоду” художнім твором читачів. “Мета майстра слова – зробити читання своїх творів справою насолоди” [11, xv], – стверджував англійський прозаїк, додаючи: “... література є мистецтвом. Це не філософія, не наука, не соціальна економіка, не політика, це – мистецтво. А мистецтво – для задоволення” [10, 79]. С. Моем наголошував, що література – “інтелектуальне задоволення” [10, 9], мета якого полягає в “естетичній насолоді” [10, 198]. Брюгген констатує: “Литература перестала быть “учебником жизни”, но всегда останется утонченным наслаждением, общим достоянием близких душ” [2, 224]. А цього можна досягнути, коли пишеш цікаво. Брюгген і тут продовжує бачення свого англійського попередника. Автор “Блокнотів” підкреслює: “Художник вовсе не обязан приглашать других видеть именно то, что и он. Да их зрение скорее всего устроено иначе. Но он обязан интересно рассказывать о том, что видит” [2, 93].

Людина – в центрі уваги кожного письменника. “Люди – как шестеренки. Выступы – это достоинства, изъяны – провалы. Чтобы соединение было прочным, изъяны одного должны перекрываться достоинствами другого, выступления одного – попадать в провалы другого” [2, 134], – є ілюстрацією погляду Брюггена на трактування моемівського бачення людської природи. Все своє життя Моем намагався зрозуміти складність і суперечність людської натури, та феномен людини так і залишився для нього нерозгаданим. Моем писав про звичайних людей, з якими відбувалися незвичайні речі. Його цікавили контрасти людської природи, які гармонійно зливалися в людині. Головні герої його творів – люди, що поєднують у собі такі цілком протилежні риси, як щирість і підступність, доброта і жорстокість, відданість і зрада. На думку Моема, непослідовність – найхарактерніша риса людей. Англійського прозаїка найбільше вражало, які, здавалося б, несумісні риси вживаються в людині, що в поєднанні досягають враження гармонії [2, 409].

Моем неодноразово торкався теми самовираження письменника у творчості. Англійський письменник підкреслював, що особа письменника

знаходить пряме відображення на сторінках своїх творів. “Насправді літературному твору особливого відтінку надає в першу чергу особа автора” [10, 282], – переконаний Моем. Думку про авторське начало поділяє і В. Брюгген, який наголошував: “Каждый писатель пишет о себе, черпает из себя. В таком случае каждый писатель “индивидуалист”, но этим и интересен, ибо нет ничего ужаснее писателя, который берется сочинять, не обладая собственным “я” ни на мизинец” [10, 30]. До цього український автор додає: “Писатель переносит в слово неосуществленного себя. Или незавершенного себя. Слово становится для него реальностью иной жизни, необходимой и желанной. Это и создает наибольший “эффект” искусства, который весь боль и тяготение к недостижимой гармонии” [2, 25].

Всі неприємності, біди, нещастя, які випадають на долю письменника-людини, справжній майстер використовує як матеріал для своєї творчості, “переплавивши у строфу пісню чи повість” [2, 486]. Тому що лише художнику дана справжня свобода – така естетична основа творчості Моема. Брюгген підтримував Моема не тільки щодо автобіографічності будь-якого художнього твору, а й у поглядах про єднання в письменнику кількох особистостей: “Феномен литературы в том, что она (будь ты писатель или читатель!) позволяет спрессовано переживать множество разных жизней – и тем самым удивительно расширяет рамки твоей” [2, 157].

Для Моема завжди цікавою була пересічна людина. Брюгген також надає перевагу простим особистостям: “Люди, всю жизнь пишущие о великих, добавляют к громадным горам несколько горсточек. Не лучше ли наращивать пускай небольшую, но собственную горку” [2, 49].

Отож, український письменник Володимир Брюгген, хоча ще й не завоював такої популярності, як його англійський попередник, також зробив свій внесок у розвиток класичного жанру максими не лише в український культурний простір, а й у світову літературу.

Художня практика Моема приваблює читачів ось уже протягом століття. Він був цікавим для читачів того часу, не втратив дар захоплювати і після смерті, він залишився актуальним і сьогодні для молодого покоління читачів. А письменники-початківці можуть почерпнути з його творчих уроків багато мудрості, влучних порад.

Дмитро Бондаренко – один із молодих українських письменників, хто, озброївшись знаннями світової літературної думки, зумів втілити їх на українському національному ґрунті.

Він народився 1974 р. у Дніпродзержинську. Закінчив Дніпропетровський технічний університет залізничного транспорту. Почав друкуватися в періодиці з 1999 р. За збірку оповідань “Пацюк” Бондаренко був відзначений дипломом Міжнародного літературного конкурсу “Гранослов” і премією видавництва “Смолоскип”. Більшість оповідань цієї збірки неодноразово виходили друком у численних періодичних виданнях загальним накладом понад сто тисяч примірників [1, 80]. Чимало сюжетів оповідань Бондаренка взято письменником із власних спостережень

довколишнього життя в сучасному мегаполісі. Зацікавлення творчістю цього письменника зумовлено, перш за все, відкритим посиланням молодого українського автора на творчість В. С. Моема. Так, в інтерв'ю дніпропетровській газеті "Лица" Д. Бондаренко вказав на В. С. Моема як на один із орієнтирів своєї власної художньої практики.

В основі моемівських оповідей, як і самого Бондаренка, лежать курйозні, оригінальні випадки, які викликають неабиякий інтерес у читачів. Ще одна особливість оповідань дніпропетровського письменника, яка збігається з моемівським принципом побудови твору, – оповідання відтворюють якусь завершену подію в певному невеликому часовому просторі. Аналізуючи твори Бондаренка, ми з упевненістю можемо сказати, що їм характерне моемівське "формальне закінчення".

У побудові твору українського письменника, так само як і його англійського попередника, певну роль відіграла необхідність пристосування до типу видання. Адже обидва письменники друкувалися на сторінках газет та журналів, тим самим намагаючись розширити аудиторію для читання своїх творів. Характеризуючи збірку оповідань "Пацюк", якнайкраще сюди підійде моемівське визначення оповідання як белетристичного твору, який можна прочитати, беручи до уваги його довжину, за певний час від десяти хвилин до години, твір, в якому мова йде про якийсь чітко визначений предмет або випадок чи кілька тісно пов'язаних між собою випадків, духовних чи матеріальних, і все це має логічне завершення.

В основу своїх оповідань Бондаренко, наслідуючи англійського прозаїка, кладе анекдот, який надає творам ту форму і зв'язок, що допомагає не відриваючись переказувати прочитаний твір. Історії зі збірки "Пацюк", як і новели Моема, присвячені кожне своїй темі. В коротких оповіданнях обох письменників лише одна сюжетна лінія. Чимало подій у творах цих авторів підказані їхніми власними спостереженнями. При цьому характери дійових осіб і їх образ життя змальовується лише з тією кількістю деталей, які необхідні для розуміння обставин.

Для Моема основним законом творчості став драматизм оповіді. Цього принципу дотримується і Бондаренко, а стислість часу й простору надають коротким новелам додаткового драматичного ефекту. Український, як і англійський прозаїк, героями своїх творів робить пересічних людей, показуючи людські драми із повсякденного життя. Через різний збіг обставин люди потрапляють у неординарні, хоча й реальні ситуації, і саме це викликає підвищений інтерес у читачів. І Бондаренко, і Моем зупиняють час, кожен по-своєму. У творах молодого українського автора народжується безліч химер і легенд, "героями" стають злодії та бандити, скоробагатки та шльондри [6, 7], так само як і в творчості його англійського літературного наставника.

Говорячи про творчу паралель Д. Бондаренко – С. Моем, ми не можемо обминути питання культури письма обох письменників. Писати правильною рідною мовою – це принципова позиція обох художників слова. Моем – англієць, який до 10 років говорив лише французькою; Бондаренко – українець, який живе в російськомовному середовищі.

Бондаренко мріє про розширення кола україномовної літератури [7]. Моем все життя виступав популяризатором англійської літератури у світі. Мова у творах цих письменників близька до розмовної, однак в їх доробку відсутні бруталні лайки.

Моем виступав проти тенденційності в літературі. Бондаренко, підхоплюючи цю традицію, не нав'язував своєї думки читачеві, а залишав йому право на власний вибір. Ось чому в його “оповіданнях-анекдотах немає бездушної порожнечі, постмодерністської “гри” з ідеями й формами, як немає й моралізаторського занудства” [6, 7].

Моем змальовував сучасний для нього світ, виставляючи на показ “брудну білизну” суспільства кінця ХІХ – початку ХХ століття. Д. Бондаренко, спираючись на досвід класики, створює світ своїх героїв збіднілого загалу “жебраків духовних” несправедливого соціальному розшаруванні епохи ХХІ століття [6, 7].

Таким чином, опосередкована рецепція творчості Вільяма Сомерсета Моєма в українській літературі має поступальний характер і представлена як на типологічному (В. Підмогильний), так і на контактено-генетичному рівнях (В. Брюгген, Д. Бондаренко). Творче осмислення – репрезентація художнього доробку англійського прозаїка в літературній практиці українських майстрів.

1. *Бондаренко Д.* Пацюк. Збірка оповідань. – Дніпропетровськ: РВА “Дніпро – ВАЛ”, 2003. – 80 с.
2. *Брюгген В.О.* Блокноти. – Харків: Майдан, 2003. – 304 с.
3. *Брюгген В.О.* Из „Блокнотів” // Літературна Україна. – 2004. – 12 лютого. – С.6.
4. *Гром'як Р.Т.* Давнє і сучасне. – Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1997. – 271 с.
5. *Дюришин Д.* Теория сравнительного изучения литературы: Пер. со словац. – М.: Прогресс, 1979. – 320с.
6. *Кравець М.* “...з приємністю...не без моралі” // Книжник – Review. – 2004. – 03 (84). – С.7.
7. *Мазур О.* В основі оповідань – життєві історії // Лица (Дніпропетровськ). – 2003. – № 4. – 29 жовтня.
8. *Наливайко Д.* Феномен українського бароко в європейському контексті // Слово і час. – К. – 2002. – С. 30-38
9. *Підмогильний В. П.* Місто: Роман, оповідання. – К.: Молодь, 1989. – 448 с.
10. *Maugham W. S.* A Writer's Notebook. – L.: Penguin Books, 1967. – 332 p.
11. *Maugham W. S.* South Sea Stories. – N.Y.: Permabooks, 1996. – 310 p.

Summary

This article analyzes the peculiarities of W. S. Maugham's reception in the Ukrainian literature of the XX century. It is characterized by advanced nature and is represented both on typological layer and contact-genetic one.

Стаття надійшла до редколегії 2.09.2005